

205.

A SZEGEDI VÁROSI MÚZEUM KIADVÁNYAI

SZERKESZTI MÓRA FERENC

VERÖFFENTLICHUNGEN
DES STÄDTISCHEN MUSEUMS IN SZEGED
REDIGIERT VON FRANZ MÓRA

PUBLICATIONS
OF THE SZEGED CITY MUSEUM
EDITOR FRANCIS MÓRA

1932.

MÓRA FERENC

NÉPRAJZI VONATKOZÁSOK SZEGEDVIDÉKI NÉPVÁNDORLÁSKORI ÉS KORAI MAGYAR LELETEKBEN

(8 ÁBRÁVAL.)

FRANZ MÓRA

VOLKSKUNDLICHE BEZIEHUNGEN IN FUNDEN DER VÖLKERWANDERUNGSZEIT UND DES FRÜHEN UNGARTUMS AUS DER UMGEBUNG VON SZEGED.

(MIT 8 AUSBILDUNGEN.)

SZEGED, 1932.

VERLAG — KIADJA — PUBLISHED BY
SOMOGYI-KÖNYVTÁR ÉS VÁROSI MÚZEUM SZEGED.

XB 202296

A SZEGEDI VÁROSI MÚZEUM KIADVÁNYAI

SZERKESZTI MÓRA FERENC

VERÖFFENTLICHUNGEN
DES STÄDTISCHEN MUSEUMS IN SZEGED
REDIGIERT VON FRANZ MÓRA

PUBLICATIONS
OF THE SZEGED CITY MUSEUM
EDITOR FRANCIS MÓRA

1932.

II.

MÓRA FERENC

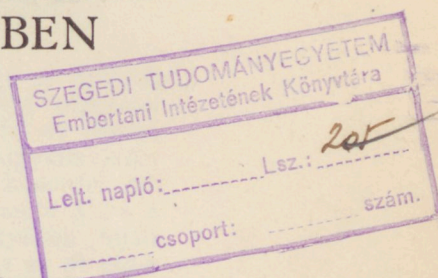
NÉPRAJZI VONATKOZÁSOK SZEGEDVIDÉKI NÉPVÁNDORLÁSKORI ÉS KORAI MAGYAR LELETEKBEN

(8 ÁBRÁVAL.)

FRANZ MÓRA

VOLKSKUNDLICHE BEZIEHUNGEN IN FUNDEN DER VÖLKERWANDERUNGSZEIT UND DES FRÜHEN UNGARTUMS AUS DER UMGEBUNG VON SZEGED.

(MIT 8 AUSBILDUNGEN.)

SZEGED, 1932.
KIADJA — PUBLISHED BY
SOMOGYI-KÖNYVTÁR ÉS VÁROSI MÚZEUM SZEGED.

SZTE Klebelsberg Könyvtár

J001025443

Különlenyomat
az „Ethnographia—Népelet“ XLIII. évfolyama 2. számából,
Budapest, 1932.

NÉPRAJZI VONATKOZÁSOK SZEGEDVIDÉKI NÉPVÁNDORLÁSKORI ÉS KORAI MAGYAR LELETEKBEN.*

I.

Pár évvel ezelőtt a szegedi múzeum régészeti leleteinek szinte gondbaejtő meggyarapodása arra készítetett, hogy átrendezzük a régészeti osztály kiállítási terméit. Az átrendezés következtében a néprajzi osztály közvetlen kapcsolatba került a régészeti gyűjteménnyel, s ennek folytatását teszi. Azt hiszem, nem lehet kétségbevonni, hogy ez a kapcsolat természetes is. Nincs két összetartozóbb karaja a tudománynak, mint az etnográfia és az archaeológia. Azt merném mondani, hogy ugyanannak a karajnak, ugyanannak a néptudománynak két oldala ez a kettő. A régészet: megkövesedett néprajz és a néprajz: élő régészet. Nem mondom, hogy nem tudnak egymás nélkül elbicegni, de — járni csak együtt tudnak. Én, a gyakorló régész, aki inkább a kutató ásójával, mint a tudós tollával dolgozom, régen tisztában vagyok vele, hogy a régészet rászorul az etnográfiára. S hogy a néprajz is érzi a maga szempontjából az archaeológia fontosságát, bizonyítja az, hogy Társaságunk ez idén már másodszor veszi felolvasóülései napirendjébe az ásatások néprajzi vonatkozásait. Az én feladatom ezúttal a szegedvidéki népvándorlaskori temetők néprajzi vonatkozásairól szólni, ideszámítva a honfoglaláskor magyar leleteit is, fel az első Árpád-királyokig.

II.

A körülmények kedvező alakulása lehetővé tette, hogy a szegedi múzeum az utolsó néhány évben nagyarányú felderítő munkát végezzen a kerületébe eső területen. 1925 óta 2694 csontvázat tártam fel 49 őskori és népvándorlaskori temetőben s ezek közt vannak olyan nagykitérjedésűek, mint — csak a népvándorlaskoriakat említve — a makkoserdei 201 sírral, a deszki *d*-temető 206, a kúndombi 307, a fehértói *a*-temető 352 s a kiszombori *b*-temető 426 sírral. (A betűk az egyazon környéken talált temetők sorrendjét jelzik, — Kiszombor község határában már az *m* betűnél tartunk.) Természetes, hogy ezek az ásatások, amelyek legtöbbjénél jól szolgált a szerencse, óriási anyagot juttattak a múzeum birtokába. Hogy csak futtából említsek példát, a népvándorlaskori íjesontokból, amelyeknek rejtélyét tavaly oldotta meg elsősorban néprajzi analógiák alapján Cs. Sebestyén Károly kollégám, a mi múzeumunkban több van, mint — az Archaeológiai Értesítő nyilvántartása szerint — valamennyi magyarországi múzeumban. A honfoglaláskori nyílcsúcsoknak 38 százezléka, összesen 114 darab van a mi birtokunkban, s valamennyi rendszeres, hiteles ásatásból. Ekkora anyag, pontos megfigyelésektől támogatva, bőséges alkalmat ad összehasonlításra, a régi irodalommal való összevetésre, hézagok kitöltésére, homályosságok megvilágítására és új kérdések felvetésére, szóval olyan munkára, amely igazi szakemberek erejét is próbára tenné, magamforma jószándékú laikus képességeit pedig meghaladja. Fel fogásom szerint az én feladatom nem is lehet más, mint gyűjteni, találni, nyitott szemmel nézni, lelkiismeretesen megfigyelni, gondosan jegyezni s a többit azokra bízni, akik tehetségüknél, tanultságuknál és helyzetüknél fogva hivatottak a szigorúan tudományos munkára.

Ezek után talán szabad azt kérnem, hogy előadásomat ilyen szempontok szerint méltóztassék megítélni. Nincs más szándékom, mint néhány,

* A Magyar Néprajzi Társaság XLIV. évi rendes közgyűlésén tartott előadás.

a néprajz szempontjából is használható megfigyelésemet közölni és néhány érdekes leletre felhívni az etnográfusok figyelmét.

III.

A mai világban nem szokatlan dolog, hogy ott, ahol több temető is van, nemcsak felekezeti, hanem bizonyos rangbeli különbség is van az Isten kertjei közt. Az egyik inkább sírkövekkel, a másik inkább csak fejfákkal van teleültetve, egyik az urak, másik a szegények temetője. Arról azonban eddig nem tudtunk, hogy a népvándorláskori nomádok halottainak aul-jai is társadalmi osztály és rang szerint különültek volna el. Nem akarom most feszegetni azt a kérdést, hogy a 4—500 sírból álló hún-avar temetők, amelyek egymást érik az Alföldön még ma is, másfél évezred pusztítása után, hogyan egyeztethetők össze a nomádság közkeletű értelmezésével; csak arról akarok jelentést tenni, hogy a szegedi Fehér-tó partján igenis megvan ez a társadalmi különbség az *a*- és *b*-temető közt, amelyek csak 800 méter választ el egymástól. Az első nagy temető, amely 352 sírból áll, de hitem szerint fele még feltáratlan, a közrendű hún-avargermán népvegyülék temetője volt, a 90 sírból álló kis temető pedig az urak temetője: vagy a törzs előkelője, vagy egy előkelőbb kis törzsé. Időbeli különbség nem állapítható meg köztük, hogy ennek alapján a véletlenek tudjuk be a két temető egymáshoz való közelségét. Temetési szabványok s a sírmellékletek típusa és ornamentikája közt nincs eltérés. Ugyanazok az övgarnitúrák, női díszek és harci felszerelések mind a két temetőben. Csak a kis temetőben a sírok méretei sokkal nagyobbak. Még a gyermeksírok mélysége is meghaladja a 200, a felnőtteké pedig a 300 cm-t s a sírok minimális hossza 220 cm, a szélességük 150—180 cm. Valóságos bánya minden egyes sír s a szokatlan mélységekkel arányos a sírok gazdagsága. A nagy temetőben 350 sírra 2 kard esik és 12 íjkészlet nyílhegyekkel, a kis temetőnek 25 sírjába tettek íjkészletet és 11 sírjába tettek kardot. Ami a nagy temetőben bronz volt, az a kicsiben ezüst, vagy legalább is aranyozott bronz s ami amott rossz ezüst, az emitt arany. Más, nagy temetőkben a sírok százait fel lehet ásni, anélkül, hogy aranynak nyoma volna, ebben a kis temetőben 9 sírban találtam arany nyomokat.

Sajnos, csak nyomokat, Tudniillik a hún-avar urak temetőjének 90 sírja közül 89-et feldúltak és kiraboltak s csak egyet mentett meg az, hogy két szomszéd sír kiásott földjét ráhányták s így vagy megfedkeztek róla, vagy resteltek vesződni a sírra hányt nagy földtömeg eltakarításával. A rablás, ami nem kis munka volt, tekintve a sírok méreteit, de bizonyára kifizette magát, elég korán megtörténhetett, mert a bronz és ezüst még nem igen fogta meg a csontokat. A feltárt sírok behúzásával nem bajlódtak, a nyitva hagyott mély gödröket évtizedek s talán évszázadok alatt temetgette be a szél és a meg-megáradó tó iszapja, szinte évgyűrűk rétegződnek egymásra a sírok falain.

A rablóknak csak az arany kellett, de otthagyták, ha szétszórva is, a nem-arany övdíszeket, ha darabokra törten is, a kardokat s a mi szempontunkból az aranyból is becsesebb íjfelszereléseket, amelyeknek tanulmányozása új világot fog vetni a turáni hadviselés egyik, eddig meglehetősen elhanyagolt tényezőjére, a nyilazásra.

Itt vetem fel azt a tárgyi lelettel eddig el nem döntött kérdést, hogy a népvándorláskori sírokra állítottak-e valami jelt, ami a sírkőnek, vagy a fejének megfelelő. A keleti kurgánok csészetartó szobrairól nálunk nem tudunk, más bizonyító tárgyi leletem sincs, de éppen a sírrablások alapján mégis igennel merek válaszolni. Nagy temetőket nem lehet anélkül feltárni, hogy kirablott sírok ne keserítenék el a régészt, különösen a homokon, ahol könnyű dolguk volt a rablóknak. A föld mindig megmutatja,

hogy a rablók hol bújtak le a halott fejéhez, vagy derekához, ahol aranyat sejtettek s ez a sejtés nem találomra ment. A szegény sírokban soha sincs nyoma bolygatásnak, — nem tekintve az újabbkori kincskeresők túrkálásait. A népvándorláskori rablók biztosra mentek, valamilyen jel után, amely megmutatta nekik, melyik sír éri meg a fáradságot.

IV.

Nincs idő arra, hogy kitérjek a sírkészítés technikájára — csak futtában említem, hogy a Kiszombor/b-temető 93. sírjának oldalai még megőrizték annak a kis ásónak a nyomait, amellyel a gödör falát sírára nyesték. Nem hagyhatom szó nélkül a mély síroknak azt a fajtáját sem, amelyet mi *padkás sír*nak nevezetünk el s amely megkülönböztetendő az irodalomban többször feljegyzett „padmalyos“ sírtól. Példának említem a Kun-domb 49. sz. *kétpadkás* sírját. Mélysége 280, szélessége a sír felső szélénél 140 cm, de 130 cm mélységben már csak 80, 170 cm mélyen már csak 70 cm, 220 cm-től leig pedig már csak 50 cm, tehát alig több, mint a csontváz válszélessége. A kevésbbé mély sírokat csak egypadkásra szűkítették össze. A magyarázat nem az, hogy a sír elkeskenyítésével munkát takarítottak meg, hanem az, hogy a sírásó a föld rászakadásától óvta magát, mikor padkákat hagyott. Ugyanez az eljárás, amit mi is követünk, gerendával való kipócolás helyett, — parasztul *spreicolás*-nak mondják a gerendával való megtámasztást, amitől mindig húzódoznak a munkásaim. (Csak akkor fogadnak szót, ha figyelmeztetem őket, hogy az ő kényelmességüknek én adhatom meg az árát, mert ha valamelyiküket odanyomja a föld, akkor engem csuknak be. Vannak hozzám olyan jó szívvel, ha morgolódva is, hogy ennek nem akarnak kitenni s ha nem gerendáznak is, legalább padkáznak.)

Temetőcsőszök állítása szerint a könnyen beomló homokban az óvatos ember ma is padkásan ássa a sírt.

A sírásás technikája körül még egy különös megfigyelést tettem a Fehértó/b-temetőben. Itt a sírok sárga agyagba vannak beásva, de minden sírnak mind a négy sarkában téglalapformájú, fekete humusszal kitöltött gödröcskét találtunk. Az első gondolatom az volt, hogy ez tán négy cölöpnek a helye, amelyek valami tetőfélét viseltek a sír felett. De ez nem éppen valószínű. Először azért, mert a lyukak négyszögletesek s meglehetősen nagyok, tehát hengerded cölöptől nem származhatnak. Másodszor a sírok oly mélyek, hogy ezeknek megfelelő cölöpöket ezen a fátlan tájon nehezen találhattak. De nem valószínű a cölöpözés azért sem, mert a fekete lyukakat csak ebben az egyetlen, *vízparti* temetőben találtam, máshol sehol. Pákapusztai legények, parasztrégészek, e sorok írása közben jelentik nekem, hogy a múlt évben nagyon vizes talajban ők is találtak olyan temetőt, amelyben minden sír négy sarkában észlelhetők voltak a fekete folatok. Azt hiszem, nem véletlen, hogy mind a két temető olyan terület, ahol *másfél méter*en alul már szivárog a talajvíz. A Fehértó/b-temetőben csak úgy tudtunk dolgozni, hogy a városi tűzoltóságtól kölcsönzött szivattyúval segítettünk magunkon. Addig azonban, míg ezt megkaptuk, az önségélv nagyon primitív módját alkalmaztuk: a sírnek mind a négy sarkába gödröt vágtunk, hogy a szivárgó víz ott folyjon össze s így a csontváz hozzáférhető maradjon. Valami ilyen magyarázata lehet a régi gödröcskének is. A sírt bizonyára még a temetés előtt való nap megásták s azért vágták a sarkokba a lyukakat, hogy a talajvíz ott folyjon össze s így a halottat másnap nem kellett vízbe temetni.

V.

A *koporsós temetkezés* tudvalevőleg nem volt ismeretlen a népvándorlás korában sem, noha a magyar Alföldön még az Anjou-időkben sem

volt általános. (Az öttömösi temető 75 sírja közül, amelyekben firenzei liliommal díszített boglárokat találtunk, 29-ben még nyoma se volt koporsónak, viszont találtunk ládaformájú, *vasalt és zárra járó* koporsót is.) Semmiesetre se gondolhatunk azonban a népvándorlás idejében mai formájú koporsóra, még abban az aránylag kevés esetben sem, mikor koporsóra valló famaradványokat találunk. A kiszombori c-temetőben Szent László-korabeli sírban egy deszkát terítettek a halott fölé hosszában, egyet pedig keresztben a feje fölé. Két esetben a halott alatt találtam a deszkát, de csak egy szálát. Ha a halottat több deszka — esetleg széthasított fatörzs — közé tették, azokat beléjük ütött *vaskapcsokkal* fogták össze, amilyenek *már a jазig temetőkben is* előfordulnak. Ilyen kapcsok majdnem minden népvándorláskori temetőben előfordulnak néhány sírban, néha csak két, olykor mind a négy sarkában a sírnak. A Fehértó/b-temetőben azonban 22, egy malajdoki sírban pedig 44 darabot találtam belőlük. Érdekes, hogy míg a deszki d-temetőben az első keresztény királyok idejéből való sírok nyomát se mutatták a koporsónak, az alatta levő avar temetőnek szinte minden sírjában megtaláltuk a halottat leborító fa nyomát, *még pedig valamilyen fenyőfajét*. (Greguss Pál dr. tanárképző főiskolai tanár úr határozta meg.)

A koporsót némely esetben *nemez* pótolta, amelybe a halottat becsavargatták (Fehértó/a 138 hún-avar sír), ugyanezt találtam a Kundomb 52. sírjában, a 130-ban pedig *bőrtakaró* nyomait. A fehértói b-temető egyik magában álló leletéből pedig arra kell következtetni, hogy a *szemfedél* se volt ismeretlen az avaroknál (82. sír). Ennek ugyan nem maradt nyoma, de azok az *aranyfüstlemezek*, amelyek közül az egyik babérlevélalakú s amelyek négy oldalról körülfogják a csontvázat, csak szemfedélféle takarót szegélyezhettek.

Legérdekesebb azonban a *gyékény* szerepe, mint halott-takaróé, már a jазig időktől kezdve. Minden népvándorláskori temetőben akad néhány gyékényes sír. (Makkoserdő 18., 23., 38., 97. sír; Fehértó/a 132., 167., 175., 253. sír; Kiszombor/b germán és árpádkori magyar sírjai közül a 135., 396., 284. sír; a Kiszombor/e 13. és a Kiszombor/g 2. avar sírja.) Az akkori mocsárvilág bőven termelte, a föld pedig a fánál jobban megőrizte, ha csak foszlányokban is, ezt a kovasavtartalmánál fogva nem gyorsan porló növényt, illetve fonadékát. A Kundomb 217. számú sírjában egész jól meg lehetett látni, hogy *csónakformán összeillesztett gyékényfonadékba* helyezték el a holttestet. A legérdekesebb pedig az, hogy mikor pár évvel ezelőtt megvallattam csak úgy próbára a szatymazi dombot, amelyről nemrég korhadtak le a mult századbeli fakeresztek, ott is találtam egy gyékénybe temetett gyereket, markában I. Ferenc József 1877-es verésű krajcárjával. Ügynvezett központok, közigazgatási apparátussal, anyakönyvi hivatallal, plébániával csak az árvíz után keletkeztek a szegedi tanyákon. Addig a szegény ember, különösen télvíz idején, ha *halomás történt* a tanyán, nem törte be magát papért a messzi városba, hanem ha volt deszkája, koporsót ácsolt belőle a halottjának, ha nem volt, akkor gyékénybe csavargatta, különösen a kicsit s bedugta valamelyik halomba, ahová már oda szoktak a halottak. De azért, ahogy a régi öregektől hallottam, akkor is csak megadták a módját a temetésnek. Még tömiénfűstöt is juttattak neki, hogy megrövidítve ne érezze magát. Valamelyik koma, vagy sógor tömjént tett a pipájába s azzal füstölte körül a megboldogultat.

VI.

Három különleges temetkezési módról szeretnék még, ha csak röviden is, megemlékezni: a lovas-temetkezésről, a népvándorláskori zsugorított temetkezésről és az akna-temetkezésről.

Ami a lovas-temetkezést illeti, e körül, mint Szendrey Ákos *Az ősmagyar temetkezés* című nagybecsű összefoglaló tanulmányában megállapítja, sok a homály és nagy a bizonytalanság, mivel kevés a megbízható megfigyelés és hitelt érdemlő feljegyzés.

A szerencse kedvezéséből nekem négy vármegye területén (Csongrád, Torontál, Békés, Csanád) 52 lovas sírt sikerült találnom s azok közt a kiszombori *e*-temetőben, ahol 49 sír közül 12-ben leltem lovas-temetkezést, egymás sorjában, egy szintben, nem egymás fölött feküdtek az avarkori és honfoglaláskori lovasok, ami, azt hiszem, a történettudósok figyelmére is méltó. Ennyi tapasztalat alapján bátran merem azt állítani, hogy azok a feljegyzések, amelyek szerint a halottat a lóra ültetve temették el, nem tekinthetők hiteleseknek. Pedig ez a mese nagyon elterjedt a középosztályban is, a nép közt is. A középosztály hite szerintem Jókai Vakondy Anonimus-ára támaszkodik, a népe pedig a parasztok mende-mondáira, akiknek nagyszerű fantáziájuk van, de a megfigyeléseik és bemondásaik teljesen megbízhatatlanok.

Ásatásaimból én a lovas-temetkezéseknek két típusát ismerem, többféle változattal. Vagy egész lóval van eltemetve a halott — de sohase lóháton! — vagy a lónak csak a fejével és lábszáraival, esetleg azok nélkül csak kengyelekkel és zablával.

Bár az egész lóval való temetkezést túlnyomóan avar temetőben találtam, mégse merném azt mondani, hogy ez csak az avarokra korlátozódik. Egyrészt, mert germán temetőben is találtam lovas temetkezést, ha csak egy esetben is — sajnos, feldúlt sírban —, másrészt Szent László érdmével datált sírban is találtam egész lovat. Avar sírban ellenben mindig egész lovastemetkezést találtam, csak koponyákat és lábszárakat soha. A kunágotai kis temetőnek, amely I. Romanos Lakapenos (919–944) érdmeivel volt datálva, minden sírjában csak részleges lovas-temetkezés volt, koponyával és lábszárakkal. Ez tehát azt mutatná, hogy a magyarság az új hazában gyorsan áttért a szimbolikus lovas-temetkezésre, ha ugyan már nem a régiekből hozta magával. De ezzel szemben áll az, hogy még a kereszténykorban is meg van az egész lóval való temetkezés, tehát valószínű, hogy egyidőben dívott mind a kettő. S hogy milyen sokáig fennmaradt minden keresztény tilalom ellenében, mutatja az, hogy a kiszombori *b, c, e, f, g, h, m* temetők százakra menő sírjaiban 17 lovas-temetkezéssel szemben csak egy sírban találtam kis bronz keresztet.

A lovas-temetkezés problémája természetesen kötetnyi tanulmányt kívánna. Itt csak arra a többször vitatott kérdésre próbálok felelni, az egész lóval való temetkezés esetében hogyan bántak el a lóval. Mindenféle fantasztikus föltevés helyet beszéljen a kép, (1. á.) a Kiszombor/*e*-temető 1. számú sírja, a hún-avar csoportból, mint a szerszám és a kantár jellegzetes bronzdíszei is mutatják. Ez nem az összekötözött, se nem az élettelenül sírba gyömöszölt, hanem a gödörben összeroskadt, vergődő lónak a képe. A koponya homlokcsontján, nemcsak ezen, hanem a többiön is, többé-kevésbé meglátszik a kerek horpadás, a súlyos eszközről származó, inkább kábulást, mint halált okozó ütés nyoma. Az elkábított ló azután valószínűleg szügyébe kapta a halálos döfést.

Szendrey Ákos idézett munkája szerint az ősmagyar sírokban a csontváz lába mindig egyenesen kinyújtva fekszik, csak Egerben s a székesfehérvári rádiótelepen találtak *zsugorított helyzetben* nyugvó csontvázakat. Nekem módomban van bőségesen megszorítani a példák számát. Nem szólok olyan álszugorított csontvázzal, amilyent a Fehértó/a 302. sírjában találtam, ahol a halott lábai csakugyan fel voltak zsugorítva, de csak azért, mert véletlenül kurtára szabták a sírját. Én, *lege artis*, lábakkal és kezekkel összezsugorított csontvázakat is találtam a legkülönbözőbb népvándorláskori temetőkben. A kúndombi hún-avar temető 60/a. számú sírja volt az

első, amit e nemben találtam s annyira meglepett, hogy a hún-avar temetővel elpusztított őskori temető véletlenül megmaradt sírjának gondoltam. Később be kellett látnom, hogy tévedtem. Majdnem minden nagyobb temetőnek megvan az egy-két zsugorított halottja, germánnak, hún-avarnak, magyarnak, fel egész Szent László idejéig. (Deszk/d 108, 135, 173; Makkos-erdő: 147; Fehértó/a 151; Kiszombor/b 47, 75, 168, 219, 256; Kiszombor/g 27, 39, 41; Kiszombor/m 4; Malajdok/b 16) összesen 16 eset, ami világosan mutatja, hogy az őskor temetkezési módja mint atavizmus évezredekken keresztül fennmaradt, egész a keresztény időkig, egyelőre nem tudni, mi okból. Mindenesetre feltűnő, hogy a népvándorláskori zsugorított temetkezési sírok nagyon szegények. Mindössze egyben találtam csiholó acelat és egy másikban szokott primitív népvándorláskori edényt. Ez a szegénység s az ilyen síroknak a temető szélében való előfordulása kedvezni látszik Bartucz Lajos felfogásának, aki azt hiszi, a népvándorlás korában büntetésből temettek zsugorítva.

Áttérek végül a népvándorláskori különleges temetkezési módoknak harmadik fajtájára, amelyet jobb híján *aknasíros* temetkezésnek nevezek el. A szegedi körtöltés tövében, tehát a város szélső házai mellett, a Makkos-erdőben ástam fel egy 201 sírból álló sírmezőt, amelyben jazigokat, Konstantinos Pogonatos (668—685) aranyával datált avarokat és korai kereszténykori magyarokat temettek egymásra. A jazigo-

1. ábra.

kat és magyarokat szokott módon, vízszintesen, sőt vízszintesen temették a bronzövgarnitúrák hún-avarokat is, ellenben 28 olyan *aknaszerű* sírt találtam, amelyben a *halott rézsutosan, néha majdnem állva volt eltemetve*. Például a 4. számú sírban a fej 130, a lábfejek 220 cm mélységben voltak s a többiben is 100 cm körül járt a nivókülönbség. A sírásás fáradságos technikája az volt, hogy a fekete humuszban leástak a sárga agyagig, körülbelül egy méterig, ott kerekítettek akkora gödröt, amiben a sírásó megkúporodhatott s akkor az rézsutosan kivájta valami rövidnyelű ásóval a 150—170 cm hosszú aknát, amibe aztán lábbal lefelé belesúszatták a halottat, férfit, nőt, gyermeket egyformán. Éppen az ásatás idején halt meg Clemenceau, s a lapok azt írták róla — a mit később megcáfoltak —, hogy saját kíván-

sága szerint álló helyzetben temetik el, mert talpon akar állni még a halálban is. Nos, ha a „tigris“ látta volna az avarok aknasíkjait, aligha lett volna neki ilyen gőgös kívánsága. Nem lehet nagyobb megalázottságát elképzelni az embernek, mint amilyenbe az aknasírok halottait juttatta az idő. Az egész csontváz összeroskad, a vállak néha az övgarnitúráig lesüppednek — amely az aknasíros halottaknál mindig síma ezüst, sohase öntött bronz — s a koponya lecsúszik a medencéig, vagy a térdekig.

Kévs irodalom s még kevesebb idő áll rendelkezésemre, hogy ehhez a tudtommal magyar földön még nem talált, vagy legalább nem publikált temetkezési módhoz az analógiákat megkeressem. Nem is próbálhatom

2. ábra.

még a meddő találgatást, hogy ennek az elszigetelt jelenségnek mi a magyarázata, s hogy annak törzsi, vagy vallási alapja van-e. Annál hálásabb vagyok Solymossy Sándor dr.-nak azon szóbeli közléseért, hogy „az újugrook valamikor halottaikat gödörben talpraállítván, mint az élőket, kezébe kihúzott íjat, oldalára kardot, hóna alá kopját tettek“. (Katanov, K—Sz. I. 101.) Etnográfusok és historikusok számára egyformán hasznos útmutatás ez.

Ezen a helyen kell megemlítenem, hogy páros temetkezések is előfordultak a népvándorláskori temetőkben, még pedig olyan helyzetben, hogy nem utólagos hozzátemetésre, hanem egyidejű elhalálózásra kell gondolnunk. A Kundomb 241. számú sírjában fiatal férfi és nő fekszenek egymás mellett, házastársak lehettek — a nő a férfi jobbán fekszik, feléje fordított fejjel, a férfi egyenesen előre néz — s nem lehettek gazdagok. Egy vas csörgőgombja volt a nőnek, egy vas kése a férfinak s útravalóul ketten kapták a lábukhoz helyezett egy birkafejet. A Fehértó/a 168. számú sírjában szintén Isten szegényei fekszenek, fejtől, lábtól fektetve s mindenik a másik ölébe teszi a kezét. (2. á.) Ezek hún-avar temetőkből valók. Hármass temetkezés van a Kiszombor/b. 64. számú sírjában, amely a szegényes mellékletek szerint germán: a nő keresztbe van fektetve a férfi lábszárára s az ő bal oldalához tették csecsemőjét. A holttesteket gyékény takarta. Anya és csecsemője

együtt nagyon gyakori, — másfélezer évvel Semmelweis előtt! A gyermek rendesen az anya lábszárához símul, olykor-olykor a bal karján fekszik.

VII.

Nemcsak külön fejezetet, hanem külön tanulmányt érdemelne a *viáti-kum*-ból maradt állati csontok kérdése, amire, sajnos, a régebbi kutatások nem igen fektettek súlyt. Pedig nagyon érdekes következtetések vonhatók belőle a népvándorláskori törzsek életmódjára, gazdagságukra, vagy szegénységükre és arra, hogy az állattenyésztésnek melyik ágával foglalkoztak. Például a szegedi határ temetőiben sokkal több a marhacsont, mint a kis-zomboriban, amelyekben a birka dominál. A Makkos-erdőnek volt olyan halottja, amely mellett két marhá-nak, két borjúnak és egy kecskének a csontjait találtuk meg. A fehértói sírok némelyikében is valósággal elborították a csontvázat a marhacsont tömegei.

A szárnyas és a sertés csontjai kivétel nélkül előfordulnak minden hún-avar temetőnkben, de sehol olyan bőségben, mint a Kundombon, 307 sír közül 252-ből jegyeztünk fel legalább egy pár csirkecombsontot, de volt olyan sír is, amelykben négy-öt baromfinak a csontjait találtuk meg. Az emlősök közül ebben a temetőben a disznót képviselte a legtöbb csont. Néhány kis gyereksírban egész malac csontvázat találtuk. Feltűnő azonban, hogy a sírok ezrei közül alig néhányban találtam meg a hal nyomait. (Fehértó/a 247, Kundomb 5, 6, 14, 230.) Pedig a halcsontok, sőt a halszálkák is — erős mésztartalmuknál fogva — nagyon tartósak s őskori sírokban és telepeken tudvalevőleg nagy tömegekben maradtak meg négy-öt ezer év óta.

3. ábra.

VIII.

Tisztázandó kérdés az is, hogy a *tojás* útravalónak került-e a sírba, vagy szimbólumnak. A magam részéről mind a két föltevést elfogadhatónak tartom. Ott, ahol marha-, disznó-, birka-, baromficsont egész halmaza van a sírban s a halottnak a markában van egy tojás, valószínű, hogy annak valami szimbolikus jelentése van. Mikor azonban egy tejfogas kis gyerek valósággal be van ágyazva a tojások közé, inkább hiszem, hogy azokat enni-való gyanánt kapta a halott.

A tojás többé-kevésbé minden népvándorláskori temetőnkben előfordult, de sehol olyan tömegesen, mint a Kundombon, ahol több száz sírban észleltük. Néhányat az épebben maradtakból meg is határoztunk — vadlúd,

sőt bibictojást is találtunk s egyet-kettőt az apró törmelékekből meglehetősen fáradtsággal össze is raktunk. Egy ilyen türelempróba alkalmával jöttünk rá, hogy a régészek a legjelentéktelenebb dolgokat is jól meg kell nézni, sőt össze is kell gyűjteni, mert sohase lehet tudni, hogy preparálás közben hogy megnőhet a jelentőségük. A Kiszombor/g jelzésű hún-avar temető 39. számú sírjában például olyan tojásnak a törmelékeit találtuk meg (3. á.) a halott nő markában, amelyről utóbb kiderült, hogy *karcolt díszítése* volt s akármilyen primitív díszítés volt az, mégis *őse volt a mai hímestojásnak*. Analógiát nem találok rá a szakirodalomban, de biztosra veszem, hogy más hol is előfordult, csak nem vették észre s gondos megfigyeléssel más temetőkből is ki fog kerülni.

IX.

Nagyon fontos kísérői a halottaknak — elsősorban a régész és történet-szűdös szemében, mint kormeghatározók — az *érmek*. De bizonyos körű-mények közt legnagyobb mértékben méltók az etnográfus figyelmére is. A Deszk/d-temető árpádkori részében egész kis éremgyűjtemény, 48 darab, került elő a sírokból, az első keresztény század érmei, Szent Istvántól Szent Lászlóig. A legkülönbözőbb helyeken fordultak elő, a halottak mellén, mar-kában, feje alatt, lapockája alatt. Hét esetben azonban a *halott szájában* találtam őket (42., 50., 56., 92., 111., 186., 199. sír). Ezt már mások is meg-figyelték s én sem most találkoztam először az *obulus*-sal. Már 27 évvel ezelőtt az öttömösi anjoukori temetőben találtam a halottak szájában Nagy Lajos szerezsenfejes dénárjait. Ha csakugyan az ő-görögségre vezethető vissza ez a szokás, igen sokáig fenntartotta magát, mint elhomályosult cél-zatú babona.

A nevezett kiszombori temetőben azonban más etnográfiai vonatko-zását is találtam az érmeknek. Néhány halott mellé csak *fél érmet* tettek. Nem arról van szó, hogy az érmek felét elette az idő, hanem hogy *szánt-szándékkal megfelezték, kettévágott* érmet tettek a sírba. (Az első magyar keresztény század érmei nagyon vékonyak s könnyen elfelezhetők voltak.) Nem tartom valószínűnek, hogy a szegénység, vagy a takarékoság vezette volna az érem megfelezésére a halott hozzátartozóit. Ellentmond ennek az is, hogy a 42. számú sírban a halott kapott egy egész érmet is, a szá-jába, fél érmet pedig a jobb válla alá. Vajjon nem az egymáshoz tartozók elválásának szép szimbóluma volt-e az éremtörés?

Népvándorlaskori temetőkből se az érem megfelezésére, se a szájba-tételre nem találtam példát.

X.

Nem akarok hozzányúlui az *ij*, a *nyíl* és a *tegez* problémájához; e kér-sés körül, leleteink és a néprajzi analógiák összevetésével Sebestyén Károly tagtársunk végez, mint említettem, olyan tanulmányokat, amelyeket, azt hiszem, a szakkörök teljes elismeréssel fognak fogadni. Csak egy, a nagy problémától független megfigyelésről akarok beszámolni, amelynek tisz-tán néprajzi vonatkozása van. A honfoglaláskori nyílhegyek rendszeren cso-móba roszdásodva kerülnek elő a sírokból, ahogy az elkorhadtt nyílvesz-szőkkel a tegezben feküdtek. Egy medgyesegyházi honfoglaláskori temető-ben én külön-külön találtam három magyar nyílhegyet a csontváz feje, dereka és lába felett egy-egy arasszal, hegygel lefelé fűródva a sír földjébe. Szendrey Akos idézi a hódmezővásárhelyi Török Károly után, hogy a XVIII. század végén a sírba háromszor belelőttek a koporsó leeresztése előtt. Ennek a szokásnak különböző változatait idézik a székelységből is. A magyarázatok szerint a cél a gonosz elűzése, vagy a hazajáró lélek útjá-nak megakadályozása, mindenesetre valami rossznak az elhárítása. Azt hiszem, minden nehézség nélkül ennek a sorozatnak az elejére állíthatom a medgyesegyházi sírba-nyilazást.

XI.

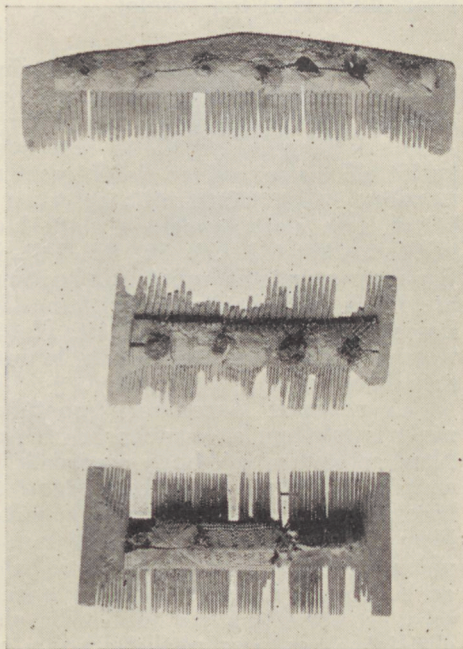
A népvándorláskori síroknak nem ismeretlen, de nem is mindennapos melléklete a *fésű*, amely a római idők óta nem változtatta meg a cél által megszabott alakját, ma is megtalálható az a parasztfésűben, amelynek két oldala, illetve széle van, bontó és sűrűző. Előfordul ez a fésű a jazig sírokban, igen ritkán a hún-avar csoportban is — nekem mindössze kettő van, a kundombi 10. és a Fehértó/a 248. sírból, lehet, mind a kettő germán keze redés — de szinte állandó kísérője a germánoknak. Tudomásom szerint azonban sehol nem fordult elő olyan tömegben, mint a Kiszombor/b-temető germán részében. 90 sírban találtam meg a fésű nyomát, de lehetett többen is, csak hogy már elmállva és a földdel elkeveredve. 70 darabot jól-rosszul ki tudtunk emelni, s vagy 30-at eléggé tűrhető állapotban. (4. á.) Amikor meglepett a fésűnek ez a szokatlan bősége, az egyik szájtató kiszombori öreg anyó fölökösített:

— Mit csudálkozik ezen az úr? Hiszen úgy szoktuk ezt most is.

— Hogy szokták, lelkem?

— Úgy, hogy amelyik fésűvel utóljára megfésüljük a halottat, azt vele adjuk a sírba.

Meggyőződtem róla, hogy Kiszomborban valóban ma is megvan még ez a szokás s mint a *Népünk és Nyelvünk*-ben föltett körkérdésemből kiderült, helyekkel az Alföld más vidékein is megvolt. Hogy a germán fésű is így került a sírba, azt az mutatja, hogy nem mindig a fej mellett volt, a haj tartozéka gyanánt, hanem tették a váll alá is, az ölbe is, a halott lábához is. S mivel a fésű eltemetése, úgy látszik, nem volt általános magyar szokás, ki tudja, nem a germánok hagyatéka-e ott, ahol ismerik?

4. ábra.

XII.

A *tűzcsiholó acélak* rendes tartozékai a népvándorláskori és az ősmagyar sírmezőknek. Még pedig abban a formában, amelyet etnográfusaink honfoglaláskori alaknak neveznek. Annyiban helyesen, amennyiben a honfoglaló ősök is ezt használták, de eredete messzebb nyúlik vissza. A mi hún-avar sírmezőinkből is ez a forma s csak ez a forma kerül ki, de ugyanez közönséges a germán sírokban is. Sőt az utóbbi években, nagy meglepetésemre, kétségtelen hitelű jazig temetőben is megkaptam ezt a mind a két végén bekunkorított acélt. Rendesen két-három darab kovával van összerozsdásodva, azokkal s olykor a kis késsel együtt hordták az övről lelógó zacskóban. De két kiszombori germán sírban obszidián (magyar neve némely vidéken varjúkova) helyettesítette a kovát — a germán

temető alatt bronzkori falu volt, valószínűleg ott lelték a germánok sírásás közben az obszidiánt —, egy csókai avar sírban pedig kalchopirit.

XIII.

A vaskés szinte elmaradhatatlan tartozéka még a legszegényebb népvándorlaskori sírnak is, a férfiénak csak úgy, mint az asszony- és gyerek sírnak. A törszerű nagy késektől meg kell különböztetni a kis késeket, amelyeket szinte zsebkéseknek lehetne mondani. A legtöbbnek a tüskéje fanyélbe szolgált, olykor azonban csontnyelűt is találni. Egy csinos példány szalagfonadékkal díszített csontnyéllel a fehértói avar sírjából való, őse a pásztorfaragásnak. A berakott bicskanyélre emlékeztető nyele miatt érdemel figyelmet a kundombi 108. sz. avar sírban lelt kés, míg a pusztamérgesit a nyél csontgombja és függesztőlánca teszi unikummá. Ezt különben griffes övdíszekkel együtt találtam.

XIV.

Az ékszerek közül a gyöngyök szokványeletei a népvándorlaskori sírmezőknek. Anyaguk rendszerint üveg, Alexandria és Aquileia gyáraiból, olykor més, kagyló, karneol, sőt korall is, még pedig csiszolatlanul főlvagdalva; tehát nem annyira ékességül, mint inkább babona okából viselték, ami ma se egészen szokatlan, éppen a korallnál. Egy kiszombori korai magyar sírban ametiszt-gyöngyöket is találtam. A kalcedon, amelyet a jázigok annyira kedveltek, a népvándorlás korában már nem divat s a nagy cypraea-csigák helyét a kaurik foglalják el.

Legnagyobb tömegben természetesen az üvegyöngyök fordulnak elő, különösen két fajtájuk, az apró, sárga, úgynevezett *köles-gyöngy* s a nagyobb, zöldes, a kivételnél könnyen széthulló *dinnyemag-gyöngyök*, amelyeknek alakja arra vall, hogy ezeknek az üvegyöngyöknek ősalakja a nagyon primitív kultúrájú korban csakugyan a dinnyemag lehetett.

Égészen bizonyos, hogy varázsjelentőséget tulajdoníthattak azoknak az apró *vasgyöngyöknek*, amelyekből mindig csak egyet lehet találni a nyakékül, vagy karékül használt üvegyöngysorban, mindig a közepén. Az elrozsdásodott vasmorzsácska nagyon könnyen szétporlad a földben, de ha tudatosan keresi az ember, rendszerint megtalálja. Szép ez nem volt, díszítő célja nem lehetett s csak amulettül szolgálhatott.

Érdekes amulett került ki a Kundomb 236. számú sírjából, egy kis nyakékba illesztve, amelynek az összeállítása meglehetősen szokatlan, mert üvegyöngyökön kívül mészyöngyök is vannak benne, sőt az e korban már nem járatos kalcedon-gyöngy is benne van, közepéről pedig miniatűr *kőbaltácska* lóg.

Itt emlitem meg a népvándorlaskor női sírjaiban elég gyakori *tűtartót*, amelynek rendeltetése sokáig régészeti talány volt, Hampel még késnyeleknek vélte őket, noha annak kicsik is volnának, meg az is feltűnő, hogy soha se találni benne, sőt néha még közelében sem a kést. Rhé Gyula jött rá először veszprémmegyei ásatásai során, hogy ezek a mindig csak női sírokban található esztergályozott csonthüvelyek csak tűtartók lehetnek. Ez ma már minden vitán felül áll, némelyikből sikerült is kiszedni a rozsdától eltorzult varrótűt.

Az én gyerekkoromban a tűtartónak ez a fajtája, lecsavarható födéllal, még járatos volt a félegyházi öregasszonyok kezén. Ugyanilyenformán esztergályozva, de fából s a csavarmenetek élén pirosra és feketére festve. Kupának hívtuk, mint az iskolásgyerekek tolltartóját.

Az ékszerek során a fejes gyűrűnek még arról a fajtájáról emlékezem meg, amelyet Szabó Kálmán tagtársunk kecskeméti vidéki kun telepek hagyatékában talált s be is mutatott egyik havi felolvasó ülésünkön. Ezeket a gyűrűket, amelyeknek lemezébe sas madár van bevésve — aligha pusztán díszítésül — én Szent László érmeivel datált sírokban találtam Kiszomborban. Egyik-másiknak a lemeze az úgynevezett cigánygyűrűk primitív véseteit mutatja, megtalálható rajtuk, mint azokon, a *pentagramma* is, az ősi misztikus jelvény, a németek *Druidenfuss*-a, amelynek rendelkezése a balsors elfordítása. Nem lehetetlen, hogy a sasmadaras vésetnek is valami ilyen célzata volt.

XV.

A szegedi tanyákon — Tömörkény István följegyzése szerint — még a múlt század harmadik negyedében is szokásban volt, hogy a tanyai asszony a mászkáló kisgyerek nyakába csengőt kötött — néha cserépből valót —, hogy ennek a szaváról mindig tudja, hol ténfereg a tanya körül a kis bice-bóca. Valószínűleg ugyanazt a célt szolgálták azok a kis gyerekesontvázak nyakában lelhető csengőcskék is, amelyek elég ritkán találhatók a népvándorláskori csontvázakon. A jazigkoriakon gyakoribbak, mi is leltünk egyet a Rívődülőben, II. századbeli római érmekkel és szvasztika-fibulákkal.

5. ábra.

Az itt bemutatott bronz csengőcske — vas nyelvvél — a Deszk/d egyik gyermek-sírából való, a kereszténység első századából. Különös értéket az ad neki, hogy díszítés van a területén. (5. á.)

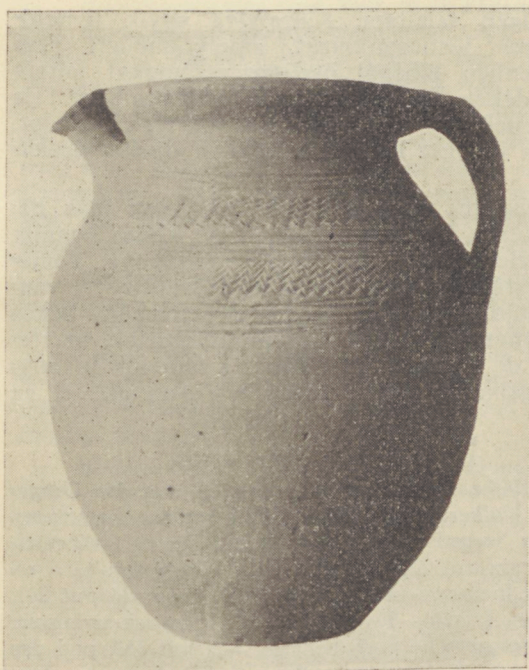
XVI.

Nem szándékozom a népvándorláskori keramika különben jócskán elhanyagolt labirintusába belekeveredni, de néhány edényt mégis érdekesnek tartok bemutatni.

Az első egy szőregi népvándorláskori edény, kiöntőcsővel s úgynevezett szláv díszítéssel. Mai analógiája megtalálható Bátky *Útmutató*-jában a 63. táblán, mint tolnamegyei ecetes korsó, amely formája szerint a bosnyák korsók rokona s eddig csak a Dunántúl déli feléről ismeretes. (6. á.)

Az idézett munka 62. tábláján látható szentesi „pitarlocsoló” tökéletes párja a kundombi hún-avar temetőből való cserépedénynek, (7. á.) csak ennek gyarlóbb a technikája és a feneke sincs kifúrva, ami természetes is, mert a célja más volt: italt tettek benne a halott mellé. A népvándorláskori temetőkben az edény már nem olyan gyakori, mint az őskoriakban, vagy a jazigokban, s ahol előfordult, véleményem szerint, majd mindig folyóvízzel került a sírba. Az őskori edényekben gyakran található állatsont, népvándorláskoriban csak egyszer találtam sonkacsontot. A húsféle, mint a csontok mutatják, mindig a halott mellett, a földön volt elhelyezve, esetleg ruhába, vagy bőrbe takarva s az edényekben innivaló volt a nagy útra.

A harmadik edény, (8. á.) cserépből való őse a fémbográcsnak, szinte őskorinak látszik ujjlenyomatos peremdíszével. A rendelkezésemre álló irodalomban nem találok analógiát erre a füles cserépbográcsra. Szőregi hún-avar temetőből való, de nem bizonyos, hogy elsődleges lelőhelyről. A teme-

6. ábra.

tőt egy bronzkori telepbe ásták s az edényt szegényes népvándorláskori sírban, mellékletlenül halott lábánál találtam törötten. A sír ásásakor is a földbe keveredhetett. Analogonját nem ismerem.

XVII.

Befejezésül egy szó használatra akarok megjegyezést tenni, amely szerintem tévedésen alapul. Ha a napisajtó népvándorláskori temetők feltárásáról ad hírt, rendszerint „vitéz”-eket emleget. Szokásból mi régészek is gyakran „a vitéz” bronz, vagy ezüst-övdíszeiről beszélünk. A magyar régészeti kutatások kezdetekor értehető volt, hogy gazdagabb férfisírban mindig vitéz-t gyanítottak. Most, amikor temetők százai és sírok ezrei vannak feltárva, be kell látnunk, hogy az övdíszek nem föltétlenül jelentenek

vitéz-t, csak módosabb halottat jelentenek, akit ünnepi díszében temettek el. Lehetett harcos, de lehetett iparos, vagy kereskedő is, aki forgathatott ugyan kardot is, de nem bizonyos, hogy hivatásos vitézkedő ember volt. A makkoserdei avar temető egyik leggazdagabb bronz-övgarnitúráját

7. ábra.

8. ábra.

egy 8—10 éves gyerek csontvázán találtam. Klárafalva egyik temetőjében találtam egy bronzövdíszes férficsontvázat, amely mellett nem volt semmi harci szerszám, ellenben lábánál ötvös-szerszámokat leltem s nagy halom bronzbádognyessedéket. Egyik kundombi övdíszes avar fej mellé sarló volt fektetve, amelynek fanyelét vászonba tekerték. Kardot, vagy nyílhegyeket olyan sírokban is lehet lelni, amelyekben díszes viseletnek nem igen van nyoma.

A magyarországi népvándorláskori nagy sírmezők általában más benyomást tesznek, mint amilyen kép a köztudatban él róluk. Kevés bennük a harcos sírja és sok a fegyvertelen férfié, még több az asszonyé. Temetőink, amelyek egy-egy község határában még ma is nyolcával-tízével vannak, másfélezer év pusztítása után, — sírjaik százaival letelepült, békés élet képét tükrözik. A harcosok messzi vidékekre elkalandozhattak, szerte szét el is hullhattak a csatákban, de a magyar Alföldön, a temetők bizonyossága szerint, a népvándorlás legzivatárosabb századaiban sem állt el az élet szívverése.

*

(Deutscher Auszug.) *Volkskundliche Beziehungen in Funden aus der Umgebung von Szeged, aus der Zeit der Völkerwanderung und des frühen Ungartums.* Verf. als Direktor des Museums von Szeged grub seit d. J. 1925 in 49 Gräberfeldern aus der Ur- und Völkerwanderungszeit 2694 Gräber aus. Unter den Gräberfeldern gibt es einige grosse, wie das hunnisch-awarische vom Makkoserdő mit 201, das awarische und frühungarische von Deszk —D mit 206, das hunnisch-awarische vom Kundomb mit 307, das hunnisch-awarische vom Fehértó —A mit 352, und das jazygisch-germanisch-frühungarische von Kiszombor —B mit 426 Gräbern. Der gewonnene riesengrosse vollbeglaubigte Stoff bietet reichliche Gelegenheit zu Parallelen, zu Vergleichen mit der älteren Literatur, zur Ausfüllung von Lücken, zur Beleuchtung von dunkeln Stellen und zum Aufwerfen neuer Fragen.

Besondere Friedhöfe der Reichen und der Armen. Am Ufer des Fehértó bei Szeged befinden sich in einer Entfernung von 800 m. voneinander zwei gleichalterige hunnisch-awarische Gräberfelder. Es ist vorauszusetzen, dass das grössere, welches aus 352 Gräbern besteht — das Feld ist nur zur Hälfte aufgedeckt — der Friedhof der Gemeinen war, während in dem kleineren, aus 90 Gräbern bestehend, die Vornehmen des Stammes, oder die Toten des kleineren Herrscherstammes begraben wurden. Die Gräber sind hier ungewöhnlich tief und lang, in 9 Gräbern wurden Goldreste vorgefunden. 89 von den 90 Gräbern sind ausgeplündert, doch nahmen die Räuber nur die goldenen Gegenstände mit. Daraus, dass von den Gräbern der Völkerwanderungszeit nur die reichen geplündert sind, kann man schliessen, dass die reichen Gräber an einen äusseren Zeichen kenntlich waren.

Das Begraben im Sarg ist im baumarmen ungarischen Tiefland in der Völkerwanderungszeit verhältnissmässig selten. Den hölzernen Sarg ersetzte Filz oder Leder, oft wickelte man die Leiche in eine Binsenmatte ein. Das Begraben mit der Binsenmatte begann in der Zeit der Jazygen und blieb in der Umgebung von Szeged bis ins XIX. Jh. erhalten. Die Goldplatten eines awarischen Frauengrabes zierten wahrscheinlich das *Leichentuch*.

Begräbnisse mit dem Pferde finden sich nicht nur in hunnisch-awarischen Gräberfeldern und in denen der ungarischen Landnahmezeit, sondern auch in Friedhöfen aus den ersten Jahrhunderten des ungarischen Christentums. Dass man den Toten zu Pferde sitzend begraben hätte, ist ein Märchen, das kein beglaubigter Fund untersützt. Wo man mit der Leiche ein ganzes Pferd begrub, dort betäubte man das in die Grube gestellte Tier mit einem Schlag vor den Kopf. dessen Spuren am Schädel stets zu sehen sind, dann durchstach man die Brust. (Bild 1)

Hockerbestattung fand Verf. in 16 Fällen in germanischen, hunnisch-awarischen und christlich-ungarischen Friedhöfen vor. Da die Leichen in diesen Fällen immer ohne Beigaben waren, glaubt Verf., dass diese urzeitliche Begräbnisart in der Völkerwanderungszeit eine Strafe war.

Schachtgräber fanden sich nur im Gräberfeld vom Makkoserdő. In diese 200 cm. tiefen, schrägen Schächte wurden die Toten fast stehend, mit dem Fusse nach unten beigesetzt. Verf. fand 28 solche Gräber, eines mit dem byzantinischen Goldsolidus des Constantinos Pogonatos (668—685) datiert. Diese Begräbnisart war auf ungarischem Boden bisher unbekannt. Wir haben einen literarischen Beleg darüber, dass die Uiguren in einer Zeit ihre Toten stehend bestatteten.

Tierknochen, als Reste der mitgegebenen Fleischspeisen, sind besonders in hunnisch-awarischen Gräbern ständige Beigaben und liefern wichtige wirtschafts- geschichtliche Daten. Häufig sind Rinder-, Schafs- und Schweineknochen und fast immer sind auch Geflügelknochen (meistens Hühner, manchmal Gänse) zu finden. Fische kommen auffällig selten vor. Häufig sind auch Eier, teils als Wegzehrung, teils als Symbol. In einem awarischen Grab fand man ein Ei mit geritzter Verzierung. (Bild 3)

Münzen finden sich manchmal im Munde der Toten, aber nur in den ersten Jahrhunderten des ungarischen Christentums. Manchmal ist die Münze entzwei geschnitten, die eine Hälfte bekam der Tote, die andere bewahrten offenbar die Hinterbliebenen auf.

Pfeilspitzen liegen meistens neben dem Toten, im Köcher aufbewahrt. In einem Falle aber fand Verf. in der Erde des Grabes drei nach unten gerichtete Pfeilspitzen, diese wurden mithin dem Toten nachgeschossen, offenbar um den Bösen zu vertreiben, oder die Rückkehr des Gespentes zu verhindern.

Kämme — aus Bein — kommen meistens nur in germanischen Gräberfeldern vor. In einem Gräberfeld von Kiszombor fanden sich in 70 Gräbern Kämme, 30 davon in ziemlich gutem Zustande. (Bild 4) Merkwürdig, dass man in dieser Gegend mit dem Toten auch heute noch den Kamm begräbt, mit dem man ihn zuletzt gekämmt.

Unter den *Glasperlen* fand sich in den hunnisch-awarischen Gräbern oft eine *eiserne Perle*. Diese war zum Schmuck nicht tauglich, musste folglich als Amulett gedient haben. Ähnliches dürfte die Bestimmung der kleinen Steinaxt gewesen sein, die in einem awarischen Grab unter Perlen aufgereiht gefunden wurde.

Glöckchen, meistens am Hals von Kinderskeletten, kommen schon in jazygischen Gräbern vor, doch fand sich ein kleines verziertes Bronzeglöcklein auch in einem Kindergrab aus der Zeit Stephans des Heiligen. (Bild 5) In den Gehöften bei Szeged ist es auch heute noch gebräuchlich, dass man dem Kleinen eine Schelle — manchmal eine irdene — umhängt, damit die Mutter immer wissen soll, wo sich das Kind befindet.

Gefässe, wenn sie auch in den Gräbern der Völkerwanderungszeit nicht so häufig sind, wie in urzeitlichen, sind doch nicht allzu selten. In den Gefässen gab man dem Toten irgend ein Getränk mit. Formen, die einem Gefäss mit Ausgussrohr aus einem Grab bei Szőreg (Bild 6) ähneln, finden sich beim Volke heute noch. Ein Gefäss mit Traghenkel kam aus einem awarischen Grab vom Kundomb zum Vorschein. (Bild 7) Am merkwürdigsten ist ein irdener Kessel mit Traghenkel, (Bild 8) welcher als der Ahne der heutigen Metallkesseln anzusehen ist. Er stammt aus einem Grab der Völkerwanderungszeit bei Szőreg.

Verf. erörtert schliesslich, dass die Gräberfelder der Völkerwanderungszeit im ungarischen Tiefland nicht von nomadischem, sondern von sesshaften Leben zeugen.

